

ЗНАЧЕНИЕТО НА КНИГООБМЕНА ЗА КОМПЛЕКТУВАНЕ НА БИБЛИОТЕКИТЕ

БИЛЯНА ЯВРУКОВА

Закупуването на литература е основният и най-ефективен метод за набавяне на библиотечни материали. Дарението е друг начин на комплектуване, където обаче не може да се правят планове или да се предвиждат крайни резултати. Процентът на дарените книги може да варира ежегодно в една и съща библиотека. Книгообменът, като трета форма на комплектуване, става изключително важен метод за набавяне на литература. С помощта на него се обогатяват фондовете на библиотеката с материали, които не може да бъдат набавени по друг начин – например доклади от конференции, годишници на научни институти, университети, организации; те съдържат публикации с висока научна стойност.

Особено голямо развитие на книгообмена в България, а и в света, има през 60-те и най-вече 70-те години на XX век. В Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ в този отдел са работели средно по 5 души, всеки от които е имал специфични задачи. Партньорите са били разделени по страни, а библиотекарите, работещи тук, са отговаряли за по няколко страни. Тяхно задължение е било не само поддържане на контактите, но и установяване на нови взаимоотношения с цел обогатяване на фонда с периодика и монографии. В резултат на усилена работа в средата на 80-те години книгообменните партньори са над 2000,

предимно чужди университети, научни институти и организации, издателства. Това е период, в който са се влагали много усилия за привличането на нови партньори от чужбина. Основната цел на книгообмена тогава е било разпространението на постиженията на българската наука и култура. Не се е залагало на висока възвращаемост на вложените средства. Съществували са т.нар. реферативни партньори – те са получавали издания, но не са изпращали нищо. В документите, които предлагат правила за осъществяване на книгообмен, много бегло се споменава за възвръщаемост и се препоръчва принципът монография за монография, списание за списание. За съжаление в тези години това е бил единственият начин за набавяне на чуждоезична литература.

Вътрешният книгообмен в този период е значително по-слаб и на него не се е гледало като на основен източник за набавяне на нова литература. Университетската библиотека тогава е била пълна депозитна библиотека и е получавала цялата печатна продукция на българските издатели, не е било необходимо поддържането на книгообменни отношения с българските библиотеки. Ето защо в миналото и името на този отдел е било „Международен книгообмен“, в сравнение с днешното име – „Книгообмен“.

По това време особено силни са

били връзките със СССР, Полша, Чехия, Югославия и др. Обменяли са се както списания, така и книги.

С началото на промените през 90-те години намалели и средствата, които можело да се предоставят за набавяне на книги и периодика, които да бъдат използвани за книгообмен. Това наложило намаляване броя на партньорите. Отказът от книгообменни отношения е двустранен. Университетската библиотека не прекратява произволно отношения с чужди институции. Тъкмо обратното. Чуждите партньори постепенно намалявали броя на изпращаните издания. Най-силно това се усетило в края на 90-те години, когато активните връзки намалели наполовина. Причина за това е преосмислянето на книгообмена като начин на комплектуване, и то в световен мащаб. Ако в средата на ХХ век на него се е гледало като на единствения начин за набавяне на литература, която не би могла да бъде закупена, защото тиражът е прекалено малък и не са се предоставяли екземпляри за търговската мрежа, а самата институция – издател, разпространява изданието самостоятелно или с помощта на ведомствената си библиотека, то днес вече на книгообмена се гледа от друга гледна точка. Издателите търсят контакти с библиотеките с цел абонамент на изданията им. Това се налага от все по-увеличаващите се производствени цени на печатните издания: за да се издава едно списание, необходими са средства.

Днес вече се търси все по-голяма ефективност и приложимост на изпращаните и получавани издания. „Прост и очевиден факт е, че книгообменът в библиотеките в света е бизнес. Ако библиотеките искат да запазят своите книгообменни програми икономически ефективни, е необходимо да гледат на тях като на бизнес“ (1). Всичко това налага и преосмисляне ефективността от книгообмена между отделните институции.

Днес Университетската библиотека има книгообменни отношения с над 550 партньора от 50 страни в цял свят. Тук е мястото да изтъкнем, че не се съблюдава толкова за броя на партньорите, колкото на активността на връзките. С повечето партньори се обменят списания и все по-често се търси финансов еквивалент на изпратени и получени издания. На всеки две години се налага преглеждане и преосмисляне на всяка една връзка с цел постигане на максимална ефективност.

Бих искала да обърна по-голямо внимание на основните проблеми, които възникват в процеса на работа. На първо място ще посоча цените на изданията. Чуждестранните издания са изключително скъпи, което от своя страна води до по-малък брой получавани издания. Въпреки че в последните години се наблюдава постепенно, но постоянно поскъпване на българските издания, те все още не достигат цените на чуждестранните. Всичко това, от своя страна, води до по-малък брой получавани книги и периодични издания и значително, почти двойно повече изпращани.

Всеки библиотекар, занимаващ се с книгообмен, е усетил този факт. Все повече библиотеки искат финансов баланс в края на годината, някои дори спират да изпращат литература, докато не се изравнят сумите на изпратените и получени издания. В България този проблем се усеща много остро.

Ето защо се търсят алтернативни начини за набавяне на книги за книгообмен. Една голяма част от чуждестранните библиотеки използват за книгообмен т.нар. дубликати – това са отчислени от техните фондове издания, получени като дар, които не са профилни за библиотеката или вече са налични във фондовете ѝ. В повечето случаи това се дължи на финансови затруднения на съответните институции. Все по-често в процеса на работа се сблъсквам с друг феномен. Поради финансови затруднения книгообмен-

ните партньори предлагат закупуване на литература по поръчка – те не закупуват предварително издания за книгообмен, които да предлагат в оферта. Предложението от тяхна страна е съставяне на списък с желани издания и те закупуват тези издания и ги изпращат на своите партньори. Това е един полезен, но доста трудоемък процес, тъй като е необходимо проучване на издателската продукция на съответната страна, което отнема много време и човешки ресурс и не може да бъде винаги осъществимо.

Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ при Софийския университет комплектува специален фонд за нуждите на книгообмена. Това е много трудна задача, дори по-сложна от комплектуването на фондовете на библиотеката поради факта, че е необходимо да се съобразят профилите на комплектуване на партньорите, с които се обменят издания. Също така е необходимо да се предвидят и точно кои издания биха представлявали интерес. Предвид големия брой книгообменни връзки това е едни сложен процес. В Университетската библиотека един библиотекар се занимава само с тази дейност. Негова задача е да подбира литературата и да я зачислява към фонда на библиотеката. Като цяло в отдела работят пет души, които осигуряват цялата дейност по осъществяване на книгообмен, която се състои от следните процеси: създаване на книгообменни отношения, осъществяване на контакти, водене на кореспонденция, свързана с цялата дейност на книгообменните отношения от изпращането на оферти до правенето на поръчки с издания, които Университетската библиотека иска да получава, подготовка и изпращане на изданията на съответните партньори, библиографска обработка на получените издания.

Университетската библиотека по традиция е разпространител на всички серии от Годишника на Софийския

университет. Той е основното издание, с което се обменя литература.

По-голям е проблемът с постоянно увеличаващите се пощенски разходи и търсенето на алтернативни начини за изпращане на литературата. Ежегодно поскъпващите пощенски услуги значително увеличават цената на изпращаните издания.

Всичките тези причини водят до промяна на гледната точка при комплектуване на литература по книгообмен. Все повече се гледа на качеството на получаваните издания, а не на количеството. Да, в световен мащаб се наблюдава намаляване на комплектуването по книгообмен, но това е единственият начин за комплектуване на издания, които не могат да се набавят по друг начин. Например Годишникът на Софийския университет не може да бъде закупен, той може да се получи единствено по книгообмен.

Смятам, че в бъдеще ще се наблегне предимно на обмен на периодични издания, тъй като в България все повече навлизат книгоразпространители, представители на чуждестранни издателства, които предлагат издания на издателски цени, без допълнителни оскъпявания от посреднически агенции и фирми.

Дори много често се предлагат различни намаления и отстъпки от коричната цена. Стойността на набавянето на литературата по книгообмен се оскъпява и от факта, че за осъществяването на книгообменни отношения е необходим голям човешки ресурс, тъй като това е трудоемък процес. В един момент се получава изравняване на цените на получаваните и закупуваните издания. Предимството на изданията, които се закупуват от тези фирмени представители, е запознаване с изданието *de visu*, което е невъзможно при подбора на литература по книгообмен.

Все по-често се наблюдава и намаляване качеството на получаваните издания. Ако допреди десет години по

книгообмен са се набавяли скъпи издания, като напр. изданието *World of Learning*, *Ulrich's International Serials Directory*, то днес получаването на тези издания е невъзможно. Ето защо аз смятам, че е необходимо много внимателен подбор на книгообменните партньори и отсяването на тези, които не изпращат нищо или изпращат издания, които не допринасят за обогатяване фондовете на библиотеките. Най-ефективен е книгообменът, когато библиотеките осъществяват стриктен подбор на изданията и получават само полезна за своите читатели литература.

В последната година се наблюдава повишаване на книгообмена с библиотеките в страната, особено с университетските библиотеки. Това се дължи на факта, че повечето университети имат собствени издания, които предоставят по книгообмен и които не биха могли да бъдат набавени по друг начин. Разбира се, начин за набавяне на тези издания е депозитът, но тъй като Университетската библиотека получава шести депозитен екземпляр, то за нея това не е основен източник за набавяне на литература. Ето защо започна и посте-

пенното увеличаване на книгообмена с университетските и научни библиотеки в страната и така те получават част от продукцията на Университетското издателство „Св. Климент Охридски“, а Университетската библиотека получава академичните издания на университетите в страната. Това е рентабилно и за двете страни, тъй като повечето университетски печатници предоставят по няколко екземпляра на библиотеката, която използва част от тях за книгообмен.

Бележки

1. **Understanding the Business of Library Acquisition** / Karen A. Schmidt, editor. – Chicago: ALA, 1999. – p. 212.

Литература

Попов, Владимир. Международен обмен на издания между библиотеките: Същност, правно регулиране, съвременни проблеми. – София : НБКМ, 1983.

Handbook on the International Exchange of Publications. – Paris : UNESCO, 1978.

Understanding the Business of Library Acquisition. – Chicago : ALA, 1999.